

Andere tijden, andere zorg?

Mannen, vrouwen en
de mogelijke gevolgen
van aanpassing van de
arbeidsduur

Marian van der Klein
Marjan de Grijter

Andere tijden, andere zorg?

*Mannen, vrouwen en de mogelijke
gevolgen van aanpassing van de
arbeidsduur*

Marian van der Klein
Marjan de Gruijter

Februari 2015

Contents

1	Inleiding	5
1.1	De vragen in dit essay	6
1.2	Toelichting op de belangrijkste begrippen	8
1.3	Opbouw van het essay	10
2	Vrouwen, mannen en arbeidsduur: de feitelijke situatie	11
2.1	Zorg voor kinderen en huishouden	13
2.2	Mantelzorg	18
2.3	Economische zelfstandigheid	22
2.4	Samenvattend over de uitgangssituatie	23
3	Mogelijke consequenties van arbeidsduuraanpassing voor zorg en economische zelfstandigheid	25
3.1	Gevolgen van verandering in formele arbeidsduur voor aantal gewerkte uren?	26
3.2	Effect van een langere of kortere arbeidsduur op zorguren	28
3.3	Effect van een langere of kortere arbeidsduur op de zorgverdeling m/v	32
3.4	Effect van een langere of kortere arbeidsduur op de economische zelfstandigheid van vrouwen	33
4	Conclusie: sterke patronen in verdeling van arbeid en zorg blijven overeind bij verandering in arbeidsduur	35
	Geraadpleegde literatuur	39

1 *Inleiding*

Het was een ideaal van de tweede feministische golf in Nederland: de 25-urige werkweek voor iedereen. Vrouwen zouden daarmee een eigen inkomen en een leven buitenshuis kunnen opbouwen. Mannen zouden de kans krijgen meer tijd met hun kinderen door te brengen en bij te dragen aan de zorg voor het huishouden. Een minder stereotype tijdsverdeling werd in de emancipatiestrijd van de jaren zeventig (en tachtig) nadrukkelijk verbonden met de arbeidsduur: als vrouwen en mannen een gelijker aantal uren in de week (betaald) zouden werken, zou dat de economische zelfstandigheid van vrouwen én de gelijke verdeling van de zorg voor kinderen en het huishouden over de seksen ten goede kunnen komen. Bij vrouwen zou de arbeidsduur verlengd moeten worden - meer dan 85% van de vrouwen was eind jaren zestig fulltime huisvrouw.¹ Ter vergelijking: nu werkt tegen de 70% van de vrouwen. Bij mannen zou de arbeidsduur verkort moeten worden - bijna alle mannen werkten destijds fulltime, zij hadden een werkweek van 40 uur.²

Het was een ideaal waarvan we nu, ongeveer veertig jaar later, kunnen constateren dat het een schone dood gestorven is. Nederland is in Europa weliswaar kampioen deeltijdwerk³ - dat geldt zowel voor vrouwen als voor mannen - en de arbeidsparticipatie van vrouwen is sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw enorm toegenomen, maar van een gelijke arbeidsduur en een evenredige verdeling van zorgtaken en zorguren is het niet gekomen. Nederland is het land van de 'anderhalfverdieners' geworden, een benaming die verwijst naar huishoudens waar mannen een voltijdsinkomen binnenbrengen, terwijl vrouwen doorgaans een halve baan doen en een half inkomen verdienen. Hierdoor zijn (ook) werkende vrouwen minder vaak economisch

1 Ribberink (2006), 73. In de pars pro toto van de ideale feministische samenleving, Joke Kool-Smits 'Er is een land waar vrouwen willen wonen', is de 5-urige werkdag als ideaal voor beide seksen ook prominent aanwezig, zie Smit et al. (1984).

2 Zie onder andere Van Eijl (1997), Ribberink (1998), Van der Klein (1998), Van der Klein & Wieringa (2006), en Van der Loo (2006).

3 Portegijs & Keuzenkamp (red.) spreken zelfs van 'Nederland kampioen deeltijdland' (2008), 12.

zelfstandig dan mannen.⁴ Daarnaast laten de tijdsbestedingsonderzoeken van het Sociaal Cultureel Planbureau zien dat vrouwen structureel meer tijd besteden aan de zorg voor kinderen dan mannen.⁵

De afgelopen decennia zijn er vorderingen gemaakt in de richting van meer gelijke rechten en (gedeelde) verantwoordelijkheden voor vrouwen en mannen. Maar de tijd die mannen leveren aan zorgtaken thuis (huishouden en kinderen) is nauwelijks toegenomen. In de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland zit duidelijke groei (1975: 6,8 uur per week; 2011: 17,9 uur per week).⁶ De verschillen in de verdeling van arbeid en zorg over de seksen blijven echter aanzienlijk. Veertig jaar nadat Joke Kool-Smit pleitte voor 5 uur per dag, 5 dagen in de week betaalde arbeid voor iedereen, doen vrouwen nog steeds de meeste onbetaalde zorg en nemen mannen nog steeds het leeuwendeel van de fulltime banen voor hun rekening.⁷

1.1 *De vragen in dit essay*

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft het Verwey-Jonker Instituut gevraagd om in dit essay te reflecteren op de mogelijke effecten van een arbeidsduuraanpassing op de man/vrouw-verdeling van 'zorgtaken (zorg voor kinderen, huishouden, mantelzorg en vrijwilligerswerk)', op de man/vrouw-verdeling van arbeidsuren en op de economische zelfstandigheid van vrouwen. Wij zullen dat doen tegen de achtergrond van de huidige deelname aan arbeid, zorg, mantelzorg en de decentralisaties in de zorg. Uiteraard zijn we daarbij schatplichtig aan alle literatuur die op deelonderwerpen reeds is verschenen. Het SCP is in dit domein van onschatbare waarde. Auteurs als Wil Portegijs, Saskia Keuzenkamp, Maroesjka Versantvoort, Mariëlle Cloïn, Ans Merens en Marthe Dijkgraaf hebben allen relevant materiaal en inzichten gepubliceerd.⁸

De vraag naar het verband tussen arbeidsdeelname en de zorg voor huishouden, kinderen of mantelzorg komt in de literatuur regelmatig ter

4 In 2013 is 53% van de vrouwen tussen 20 en 65 jaar economisch zelfstandig, tegenover 74% van de mannen. Van de vrouwen die tenminste 1 uur per week werken is twee derde economisch zelfstandig. Bij werkende mannen is dat bijna 85% (zie Merens & Van den Brakel (2014)).

5 Merens & Van den Brakel (2014).

6 Merens en Van den Brakel, Emancipatiemonitor 2014, SCP, december 2014, p. 89

7 Merens & Van den Brakel (2014); zie ook de OECD-statistieken die voor een eerdere periode gebruikt zijn in het onderzoek van Duyvendak & Stavenuiter (2004) over zorgende vaders: OECD. (2014). LMF1.6: Gender differences in employment participation [last updated 2014, 1 april].

8 Cloïn (2013) en Van Houwelingen & De Hart (2013).

sprake. Dan gaat het vooral over vrouwen. Minder vaak gaat het over mannen en zorg, en systematisch onderzoek naar het mogelijke verband tussen sekse, arbeidsduur en vrijwilligerswerk is helemaal schaars. Het thema vrijwilligerswerk komt hier dus slechts zijdelings aan de orde. We zullen hier reflecteren op basis van de beschikbare cijfers en inzichten uit de literatuur.⁹ Voor dit essay hebben we geen nieuw onderzoek gedaan.

In dit essay combineren we de kennis over zorg, mantelzorgers, vrijwilligers, werkenden en arbeidsduur, zo mogelijk in relatie tot mannen en vrouwen. Het zijn bespiegelingen die hier volgen over de hypothetische gevolgen van verkorting en verlenging van de formele maximale arbeidsduur voor onbetaalde zorg. Van de eerder genoemde auteurs is Versantvoort de enige, die al eerder expliciet het verband onderzocht tussen verandering in uren besteed aan betaald werk en veranderingen in uren besteed aan zorg. In haar artikel uit 2010 analyseert zij op basis van Europese databestanden over de tijdsbesteding de gevolgen van veranderingen in de arbeidsduur op de man/vrouw-verdeling van zorg in Nederland gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw.

In dit essay komt de mogelijke relatie tussen arbeidsuren en uren voor zorg opnieuw aan de orde, nu doorgedacht aan de hand van de beschikbare recente cijfers. De centrale vragen in dit essay zijn:

- Wat zijn mogelijke consequenties van het verlengen dan wel verkorten van de formele arbeidsduur voor de man/vrouw-verdeling van zorgtaken?
- In hoeverre zijn (uren voor) arbeid en zorg communicerende vaten? Oftewel, als mensen minder uren gaan werken, is het dan waarschijnlijk dat zij meer tijd zullen besteden aan zorg voor kinderen, mantelzorg of vrijwilligerswerk? Verschillen de hypothesen over (de deelname en arbeidsduur van) mannen en vrouwen in dezen? En zo ja, waarom?
- Wat zijn de mogelijke consequenties van het verlengen dan wel verkorten van de formele arbeidsduur voor de economische zelfstandigheid van vrouwen?

9 Zie ook de internationale tijdsbestedingsonderzoeken (HETUS; en MTUS, geciteerd in Versantvoort (2010)) en voor Nederland rapporten van het SCP (TBO). Vanaf 1975 is de Nederlandse bevolking bevraagd op hun bezigheden gedurende de week. Verder is er onderzoek naar mantelzorgers die betaald werken of vrijwilligerswerk verrichten. Dijkgraaf e.a. (2009) vergelijken mantelzorgers die dat niet doen met mantelzorgers die dat wel doen.

1.2 *Toelichting op de belangrijkste begrippen*

Bij de beantwoording van de vragen zijn een aantal thema's cruciaal. We bespreken er hier vooraf vier die de lezer in het achterhoofd kan houden bij het lezen van dit essay.

Ten eerste: in Nederland varieert een voltijd werkweek heden ten dage van 36 (zorg en welzijn) tot 45 uur (medisch specialisten). De Nederlandse overheid heeft een wettelijk maximum aan de arbeidsduur (in uren per week) gesteld. De voltijd werkweek van Nederlanders is echter niet alleen afhankelijk van het wettelijke kader, maar ook van de cao-afspraken. De omvang van de voltijd werkweek die daarin wordt vastgelegd, mag de maximale wettelijke arbeidsduur in ieder geval niet overstijgen. Een deeltijdweek bestaat momenteel formeel uit 35 uur of minder; de grens tussen deeltijd en voltijd is in sommige cao's daardoor vrij dun. In het vervolg van dit essay onderscheiden we een aanpassing in de formele arbeidsduur, die voort kan komen uit aanpassingen in wet- en regelgeving of uit aanpassingen in collectieve afspraken, en verschuivingen in de daadwerkelijke arbeidsduur (het aantal gewerkte uren).

Ten tweede: bij de gedachtegang over de verdeling van tijd over (mantel) zorg, vrijwilligerswerk en arbeid is het goed om in ogenschouw te nemen dat mensen 168 uur in de week hebben om te werken, te slapen, het huishouden te doen, te zorgen, maatschappelijk actief te zijn en te recreëren. Ieder mens besteedt die tijd anders, maar er zijn wel patronen in tijdsbesteding te ontdekken; de uren die mannen en vrouwen aan betaalde arbeid besteden kunnen zij niet gebruiken voor de andere categorieën (en vice versa). De patronen houden onder andere verband met sekse, de behoefte aan een toereikend inkomen en de weging van prioriteiten en verplichtingen.

Ten derde is het in het verlengde hiervan van belang om op te merken dat in Nederland onbetaalde zorg en vrijwilligerswerk in de dagelijkse afweging op een andere plaats staan op het prioriteitenlijstje. Het grote verschil tussen onbetaalde zorg en vrijwilligerswerk is hier dat zorg door de betrokkenen - degenen die hun kinderen, partner of ouders verzorgen - ervaren wordt als een verplichting, terwijl vrijwilligerswerk wordt beschouwd als een vrije keuze. In de tijdsbestedingsonderzoeken van het SCP geldt zorg (voor huishouden, kinderen of andere naasten) dan ook als verplichte tijd en niet als vrije tijd.¹⁰ Zorg en vrijwilligerswerk staan elk in een andere verhouding tot de arbeidsduur van mannen en vrouwen in Nederland. Voor zorg passen mensen op voorhand hun arbeidsduur aan, voor vrijwilligerswerk doorgaans niet. De keuze om al dan

¹⁰ Cloin e.a. (red, 2013), 11.

niet vrijwilligerswerk te gaan doen wordt over het algemeen gemaakt nadat de ‘workload’ aan zorgtaken en arbeid in ogenschouw is genomen: ‘Kan het vrijwilligerswerk er nog wel bij?’ Dat geldt voor mannen en vrouwen, die overigens in dezelfde mate deelnemen aan vrijwilligerswerk in Nederland.¹¹

Ten vierde is het van belang om ons te realiseren hoe belangrijk de behoefte aan een gezamenlijk toereikend inkomen is bij de afweging van de tijd die vrouwen en mannen in gezinnen (feitelijk willen en kunnen) besteden aan betaalde arbeid en onbetaalde zorg. In gezinnen rekent men over het algemeen met een gezamenlijk inkomen en met gezamenlijke tijd: de hoogte van het gezamenlijk verdiende loon en niet de economische zelfstandigheid van de individuele partners is essentieel bij de afwegingen. In dit essay gaan we niet nader in op de communicerende vaten die de lonen van partners in een huishouden kunnen zijn. De lonen, het gezamenlijke inkomen en de inkomensvredeheid komen slechts zijdelings aan de orde.

Veranderingen in de maximale formele arbeidsduur zullen bij een gelijkblijvend uurloon ongetwijfeld consequenties hebben voor het gezamenlijke inkomen van de partners. Als men als gevolg van die veranderingen meer of minder uren gaat werken en het uurloon blijft hetzelfde, dan gaat men meer of minder verdienen. Wij zullen echter beargumenteren dat de verdienmodellen die gezinnen op voorhand al hebben gekozen (vaak een combinatie van voltijd en deeltijd), leidend zullen zijn in de keuze voor de arbeidsduur. Bovendien zullen de gevolgen van veranderende arbeidsduur voor werkende partners kleiner zijn als de jaarlonden constant blijven.¹²

Hoe belangrijk de gezamenlijke inkomenscomponent en het verband tussen de lonen van de individuele gezinsleden ook zijn voor de mannen en vrouwen in kwestie, in het vervolg van dit essay zullen we er niet uitgebreid op ingaan. De nadruk ligt hier op reflectie over het mogelijke verband tussen formele arbeidsduurverandering, de economische zelfstandigheid van vrouwen en de man/vrouw-verdeling van zorgtaken.

11 Idem; en Versantvoort (2010). Wie meer wil weten over de relatie tussen betaald werk en vrijwilligerswerk, zie Arts & Ter Riele (2011). In deze publicatie van het CBS is helaas geen aandacht voor sekse als achtergrondcategorie. Over de man/vrouw-verdeling van vrijwilligerswerk is niet zo heel veel geschreven en al helemaal niet in relatie tot de arbeidsduur. Daarom zal vrijwilligerswerk in verhouding tot zorg voor kinderen, mantelzorg en huishouden in dit essay minder aandacht krijgen.

12 Nog afgezien van het feit dat we niet weten of we moeten rekenen met een gelijkblijvend uur- of jaarloon (zie de notitie van het CPB), is het weinig zinvol om in te gaan op allerlei (combinaties van) inkomensgroepen en samenstellingen van gezinsinkomens. Hier houden wij dus de focus op de mogelijke gevolgen voor de man/vrouw-verdeling van zorg, vrijwilligerswerk en economische zelfstandigheid van vrouwen.

1.3 *Opbouw van het essay*

Dit essay is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 bespreken we de keuzes die mannen en vrouwen in Nederland nu op voorhand al maken ten aanzien van hun arbeidsduur. We gaan dus in op de huidige uitgangssituatie. Hoewel de keuzes als individuele keuzes worden gepercipieerd, hangen deze samen met culturele patronen rond arbeid, zorg voor kinderen, huishouden en mantelzorg¹³. We zullen betogen dat de keuzes die vrouwen en mannen op voorhand maken, slechts beperkt worden beïnvloed door aanpassing van de formele arbeidsduur.

In hoofdstuk 3 gaan we in op wat er waarschijnlijk zal gebeuren met de man/vrouw-verdeling van zorg wanneer de (formele) arbeidsduur wordt verlengd of verkort. De meest waarschijnlijke hypothesen en consequenties komen aan de orde; ook de eventuele consequenties voor de economische zelfstandigheid van vrouwen. We besteden in hoofdstuk 3 speciale aandacht aan de mogelijke gevolgen van een arbeidsduuraanpassing voor de zogeheten 'sandwichgeneratie': de groep mensen die zich ingeklemd voelt tussen verplichtingen van arbeid en zorg. Dit betreft meer specifiek de groep mensen van middelbare leeftijd die de zorg voor hun bejaarde ouders combineren met een gezin (opgroeiende kinderen) en/of een baan.

Wij verwachten een verschillende impact van de wijzigingen in de formele arbeidsduur op respectievelijk voltijders en deeltijders. Daarnaast zal het verschil tussen intensieve en minder intensieve zorgverplichtingen een rol spelen in de mogelijke effecten van wijzigingen in de formele arbeidsduur op de man/vrouw-verdeling van zorg. We sluiten af met een concluderend hoofdstuk waarin we de belangrijkste bevindingen zullen samenvatten.

Eerdere versies van dit essay zijn besproken in een groep van ambtenaren van het ministerie van SZW, van EZ en van onderzoekers van het Centraal Plan Bureau (CPB). Het CPB voerde tijdens dit traject een macro-economische verkenning uit en SZW bekeek de kwestie van arbeidsduurverkorting/verlenging vanuit een historisch beleidsmatig en internationaal perspectief. Wij zijn alle meelezers erkentelijk voor hun commentaar.¹⁴

13 Cloin (2010).

14 Wij danken ook collega Monique Stavenuiter voor haar commentaar en collega Claire Aussems voor de figuren. NB. Het CPB en de ambtelijke verkenning van SZW hanteren andere cijfers over deeltijdarbeid dan de auteurs van dit essay. Zij baseren zich op cijfers waarin alleen banen van 12 uur en meer meetellen als deeltijdbanen. In dit essay zijn deeltijdbanen van tussen de 1 en 35 uur per week.

2 *Vrouwen, mannen en arbeidsduur: de feitelijke situatie*

Om te kunnen reflecteren over de mogelijke gevolgen van de aanpassing van de formele arbeidsduur voor de man/vrouw-verdeling van arbeidsuren, voor de man/vrouw-verdeling van onbetaalde zorg en voor de economische zelfstandigheid van vrouwen, is het van belang om de uitgangssituatie - zoals die nu is - in kaart te brengen. In dit tweede hoofdstuk gaan we daarom nader in op de tijd die mannen en vrouwen momenteel in Nederland reserveren voor arbeid en zorg, en op de overwegingen die zij daarbij hebben. Na een inleidende paragraaf concentreren we ons op de keuzes die vrouwen en mannen feitelijk en op voorhand maken. Die keuzes hebben te maken met de verantwoordelijkheid voor de zorg voor kinderen (paragraaf 2.1), met patronen in mantelzorg (paragraaf 2.2) en met tradities waarin het gezinsinkomen hoger wordt gewaardeerd dan economische zelfstandigheid (paragraaf 2.3).

Arbidsduur: vrouwen kiezen op voorhand voor deeltijd

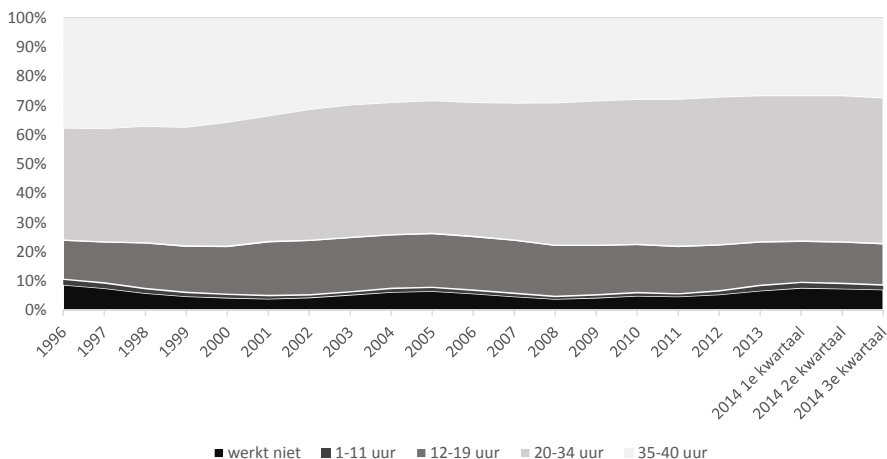
Wie de patronen in individuele tijdsbesteding bestudeert, kan niet anders constateren dan dat zij ‘minder individueel [zijn] dan ze wellicht aanvoelen’; ze zijn ingebed in biologische, culturele en institutionele kaders.¹⁵ In Nederland zijn in vergelijking met andere landen veel (en niet marginale) deeltijdbanen beschikbaar. Nederland heeft een hoge arbeidsdeelname van vrouwen en mannen, een hoge arbeidsproductiviteit en een relatief hoog inkomensniveau. Nederlandse werknemers - vrouwen en mannen - kiezen binnen de beschikbare kaders bewust een eigen arbeidsduur (zie figuur 1 voor de arbeidsduur van vrouwen in de afgelopen jaren). Hun keuzes hangen samen met de hoogte van het loon dat zij kunnen verdienen, de gezinssamenstelling, het gezamenlijk te verdienen inkomen, de kosten van de kinderopvang en, *last but not least*, hun ideeën over (de combinatie van arbeid met) zorg voor kinderen. Ruim een vijfde van de vrouwen en 42% van de mannen vindt een vrouw geschikter om kinderen op te voeden dan een man.¹⁶ Lange tijd was het kostwinnersmodel hier het populairst (man voltijd kostwinner, vrouw niet

15 Putters (2013).

16 Merens & Van den Brakel (2014), 13.

werkend), maar inmiddels komt de combinatie van een voltijd werkende man en een deeltijd werkende vrouw bij werkende paren met minderjarige kinderen het vaakst voor: bij 54% van de paren in 2013.¹⁷

Figuur 1 Arbeidsduur (1 uur en meer) van vrouwen van 15-64 jaar, 1996-2014 (in procenten)

Bron: Statline (EBB), Eigen bewerking

Vrouwen kiezen in Nederland vaak voor deeltijdbanen. Een kwart van de vrouwen werkt nu voltijd, ten opzichte van ongeveer 80% van de mannen. De afgelopen decennia zijn vrouwen wel veel meer betaalde arbeid gaan verrichten dan voorheen: meer vrouwen werken en meer vrouwen werken meer uren in de week. Het aandeel vrouwen met een deeltijdbaan flink is gegroeid. De toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen in de laatste jaren hangt samen met een grotere deelname van vrouwen aan de grotere deeltijdbanen: in de categorieën tussen de 20 en 27 uur en tussen de 28 en 34 uur zijn steeds meer vrouwen gaan werken.¹⁸ Deze ontwikkelingen hebben er onder andere toe geleid dat 53% van de vrouwen tussen de 20 en de 64 jaar tegenwoordig voor economisch zelfstandig doorgaat, wat in het emancipatiebeleid gedefinieerd wordt als een inkomen hebbend van minstens '70% van het netto minimumloon' (= bijstandsniveau). Ter vergelijking: in Nederland is momenteel 74% van de mannen economisch zelfstandig.¹⁹

17 Voor het verleden zie Plantenga (1993). Voor de huidige stand van zaken zie: Merens & Van den Brakel (2014),

18 Zie ook Portegijs & Keuzenkamp (2008), 29.

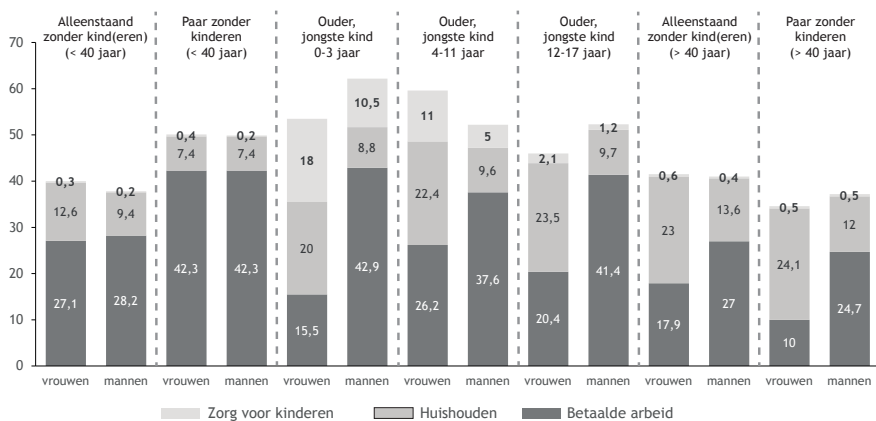
19 Van den Brakel e.a. (2014), 142.

2.1 Zorg voor kinderen en huishouden

Zorg voor kinderen en huishouden: vooral een zaak van vrouwen

Nederlandse vrouwen besteden veel meer tijd aan het huishouden en de zorg voor kinderen en veel minder tijd aan betaald werk dan mannen, zo meldt de onlangs verschenen *Emancipatiemonitor* van het SCP (2014).²⁰ Van de 50 à 60 uur in de week die Nederlanders met kinderen aan verplichte tijd besteden, reserveren mannen ongeveer 9 uur voor het huishouden, terwijl vrouwen daarin 20 uur of meer investeren. Het aantal uren besteed aan de zorg voor kinderen varieert met de leeftijd van de kinderen, maar in elke leeftijdscategorie reserveren vrouwen bijna twee keer zoveel tijd voor die zorg dan mannen. In de gezinnen met kinderen werken mannen zeker twee keer zoveel uur in betaalde arbeid dan vrouwen (zie figuur 2).²¹

Figuur 2 Bron: Emancipatiemonitor 2014, p.90

Het Nederlandse patroon van een deeltijdland met vrouwen als ‘halfverdieners’ heeft veel te maken met individuele preferenties, die op hun beurt sterk gevoed worden door culturele patronen. De arbeidsduur van vrouwen en de vigerende man/vrouw-verdeling van zorg steunen op ‘de restanten van de traditionele taakverdeling en bevestig[en] deze vervolgens weer’, zo

20 Deze conclusie is ook in de samenvatting van de monitor terecht gekomen, zie Merens & Van den Brakel (2014), 13.

21 Merens & Van den Brakel (2014).

concludeerden Portegijs, Cloin en anderen al eerder.²² Bij mannen blijkt de gekozen arbeidsduur sterk verband te houden met het loon dat zij daarmee kunnen verdienen voor het gezin. Bij vrouwen blijken gekozen arbeidsduur en de zorg (voor kinderen en anderen) sterk verband te houden met elkaar.²³

Driekwart van de werkende vrouwen kiest ervoor om in deeltijd te werken. Ze doen dat bewust, omdat ze werk willen combineren met zorg voor kinderen, het huishouden, mantelzorg, en in mindere mate met vrije tijd of studie. Uit onderzoek van Portegijs en Cloin blijkt dat vrouwen de keuze voor deeltijdwerk expliciet motiveren met een voorkeur voor een prettige combinatie met hun privéleven, huishouden, zorg voor kinderen, en mantelzorg.²⁴

Gezinsgerichte mannen in opkomst: wel deeltijd, weinig zorg?

Het laatste decennium is ook het aantal mannen dat in deeltijd werkt licht gegroeid: van rond de 17% in 2002 tot 23 % in 2012.²⁵ Ook mannen die in deeltijd werken kiezen daar meestal bewust voor. Mannen die in deeltijd gaan werken doen dat vaak vier dagen in de week om een zogeheten ‘papadag’ te kunnen hebben, of om meer vrije tijd te hebben. Volgens Versantvoort zijn mannen die in deeltijd werken meer ‘gezinsgericht’ dan hun voltijd-collega’s. Zij merkt daarnaast op dat de gezinsgerichtheid (en arbeidsduur) van mannen niet afhankelijk is van de arbeidsduur van hun vrouwen. De arbeidsduur van vrouwen en de uren die zij besteden aan zorgtaken worden wél bepaald door de arbeidsduur van hun echtgenoten, maar andersom is dat níét zo. In de woorden van Versantvoort: ‘De werkstatus van een eventuele partner blijkt vooral van invloed op de tijd die *vrouwen* aan zorg voor kinderen besteden. Voor *mannen* is nauwelijks sprake van verschil tussen mannen met een werkende en mannen met een niet-werkende partner.’²⁶ Bij mannen blijkt niet de werkweek van hun vrouw, maar de eigen ‘gezinsgerichtheid’ volgens Versantvoort bepalend voor de tijd die hij aan zorg voor kinderen besteedt. Vrouwen, daarentegen, besteden wel meer tijd aan zorg naarmate hun man meer werkt.

Curieus aan de ontwikkeling van de steeds vaker in deeltijd werkende man is dat het willen deelnemen aan zorg door mannen wel als drijfveer genoemd

22 Portegijs, Cloin e.a. (2008), 13.

23 Keuzenkamp e.a. (2000).

24 Portegijs & Cloin (2008), 11; zie ook Cloin (2008).

25 OECD. (2014). LMF1.6: Gender differences in employment participation; en OECD. (2012). Closing the Gender Gap: Act Now.

26 Maroesjka Versantvoort (2010), 34. Bij vrouwen ziet Versantvoort vooral het opleidingsniveau als bepalende factor voor de hoeveelheid tijd die vrouwen aan kindzorg besteden: hoe hoger opgeleid, hoe meer tijd voor kindzorg.

wordt om in deeltijd te werken, maar dat het onduidelijk is of zij de laatste jaren ook daadwerkelijk meer tijd aan zorg zijn gaan besteden.

Sinds 1975 is de tijd die mannen leveren aan zorgtaken thuis (huishouden en kinderen) gestegen van 8,5 uur per week naar 14,3 uur in 2006, maar de laatste jaren is er sprake van stagnatie, of zelfs achteruitgang (2011: 12,4 uur). De tijd door vrouwen besteedt aan zorgtaken is in dezelfde periode gedaald van 35,2 uur (1975) naar 28,2 uur (2006) en 25,1 uur (2011).²⁷

Volgens de Emancipatiemonitor, die bericht naar aanleiding van grootschalig onderzoek onder de Nederlandse bevolking, zijn mannen de laatste jaren niet meer tijd gaan besteden aan zorg. Tussen 2005 en 2011, bijvoorbeeld, is volgens Merens en Van den Brakel 'de bijdrage die mannen leveren aan zorgtaken thuis' niet toegenomen. In de periode daarvóór ziet Versantvoort op basis van de tijdsbestedingsformulieren van een veel kleinere groep Nederlandse respondenten in een grotere Europese dataset over een grotere periode wel verschuivingen in zorgtaken thuis (zie figuur 3). Zij ziet mannen wat betreft zorgtaken thuis van 10,5 uur in 1975 gaan naar 16 uur in 2000. Maar Versantvoort constateert ook dat zowel mannen als vrouwen in het laatste kwart van de twintigste eeuw meer tijd aan betaalde arbeid én meer tijd aan zorg voor kinderen zijn gaan besteden. Plantenga en Remery voegen daar aan toe dat van de totale tijd die in 1975 aan huishouden en zorgtaken is besteed door 20-64 jarigen, 20% door mannen verricht is en het overige deel, dus 80%, door vrouwen. In 2011 is de verhouding 34% mannen en 66% vrouwen geworden.²⁸

27 Merens en Van den Brakel, Emancipatiemonitor 2014, SCP, december 2014, p. 89

28 Plantenga & Remery, Literatuuronderzoek "Mannen, zorg en werk", december 2014, p. 9. In de van de internationale cijfers afgeleide tabel van Versantvoort over de ontwikkelingen in het laatste kwart van de vorige eeuw, daalt de tijd besteed aan vrijwilligerswerk gestaag, vooral bij mannen. Besteeden zij in 1975 nog 13 minuten per dag aan vrijwilligerswerk, in 2000 is dat nog maar 4 minuten.

Figuur 3 Tijdsbesteding van mannen en vrouwen 1975-2000 (in minuten per dag besteed aan bepaalde activiteiten)

Activiteit	1975	1985	1990	2000
<i>Mannen (N)</i>	199	425	389	96
Betaalde Arbeid	312	327	363	394
Zorg voor kinderen	24	30	33	63
Huishoudelijk werk	68	76	77	77
Opleiding/scholing	10	12	11	4
Vrijwilligerswerk	13	12	15	4
Mantelzorg	33	40	32	25
Vrije tijd	305	298	266	223
Overige tijd	676	644	644	650
Totaal	1.440	1.440	1.440	1.440
<i>Vrouwen (N)</i>	198	439	431	98
Betaalde arbeid	31	49	64	109
Zorg voor kinderen	61	81	82	147
Huishoudelijk werk	279	274	266	223
Opleiding/scholing	10	8	12	5
Vrijwilligerswerk	7	14	11	6
Mantelzorg	41	36	32	27
Vrije tijd	307	194	282	231
Overige tijd	704	683	691	692
Totaal	1.440	1.440	1.440	1.440

Bron: Maroesjka Versantvoort, Betaalde arbeid in: *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken*.

Vrouwen meer zorguren dan mannen: sekseverdeling stabiel over de jaren

De verdeling van zorg voor kinderen (en huishouden) over de seksen is in de loop van de tijd grosso modo gelijk gebleven, bij alle auteurs. Ook bij Versantvoort besteden de vrouwelijke respondenten aanmerkelijk meer uren aan zorg voor kinderen en huishoudelijk werk dan mannen: respectievelijk 147 en 223 minuten per dag in 2000, tegenover mannen 63 en 77 minuten. Dat komt in 2000 in Versantvoorts tellingen neer op samen circa 43 uur in de week voor vrouwen en circa 16 uur in de week voor mannen. Merens en Van den Brakel komen over 2011 gemiddeld op iets meer dan 32 uur per week voor vrouwen en circa 13 uur voor mannen (zie figuren 2 en 3). De literatuur is dus vrij eenduidig over het feit dat vrouwen - ook nu nog - minstens twee en een

half keer zoveel tijd aan onbetaalde zorg besteden dan mannen. Het beeld is over de laatste decennia niet substantieel veranderd.

Van der Sman en anderen constateren in de meest recente *Emancipatie-monitor* dat er ‘de laatste jaren vanuit het perspectief van de tijdsbesteding vrijwel geen beweging richting een gelijkere verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid zit tussen mannen en vrouwen’.²⁹ De intensieve combinatie van arbeid en zorg voor kinderen is nog altijd iets waar over het algemeen vooral vrouwen zich mee bezighouden.

Samenvattend: arbeidsduur van mannen en vrouwen verandert sneller dan zorgverdeling

We keken in deze paragraaf naar de uitgangssituatie die in Nederland aan de orde is. Mannen en vrouwen kiezen hun aantal uren al jaren grotendeels gemotiveerd door ideeën over en tradities ten aanzien van arbeid, verdien capaciteit en zorg voor huishouden en kinderen. Over de afgelopen decennia vinden er langzaam veranderingen plaats in de arbeidsduur van vrouwen en mannen. Een groot aantal vrouwen is meer uren in de week gaan werken, een kleiner aantal mannen is minder uren in de week gaan werken. Bij vrouwen is de groei in arbeidsuren relatief snel gegaan. Bij mannen heeft de verkorting van de arbeidsduur een trager tempo en heeft de ontwikkeling betrekking op een kleinere groep.

De man/vrouw-verdeling van zorg voor kinderen is een kwestie van nog langere adem. De verdeling van betaald werk en onbetaalde zorg tussen vrouwen en mannen is vrijwel onveranderd gebleven.³⁰ Vrouwen nemen het leeuwendeel van de zorg voor kinderen op zich. Waar mannen in Nederland één uur aan zorg voor kinderen en huishouden besteden, maken vrouwen er twee en een half. Die verhouding is al jaren hetzelfde.

Het aantal mannen dat zich intensiever met zorg voor kinderen en huishouden is gaan bezighouden is gegroeid in de laatste decennia, maar die ontwikkeling heeft nauwelijks effect op de man/vrouw-statistieken over de verdeling van onbetaalde zorg. In de geschiedschrijving zouden historici dit thema van de zorgverdeling over mannen en vrouwen scharen onder het thema van de mentaliteitsgeschiedenis. Mentaliteitsveranderingen hebben het tempo van de ‘*longue durée*’. Het is dus de vraag wat een aanpassing van de formele arbeidsduur hier teweeg zou kunnen brengen.

29 Van der Sman e.a. (2014), 88.

30 Van der Sman e.a. (2014); zie ook Cloïn (2013).

2.2 *Mantelzorg*

In deze paragraaf zullen we de uitgangssituatie wat betreft mantelzorg in Nederland in kaart brengen. Ook mantelzorgverplichtingen beïnvloeden de keuzes in arbeidsduur, al is het verband minder sterk aanwezig dan bij de zorg voor kinderen en is het patroon ook iets minder seksspecifiek. Veel, zo niet de meeste, mantelzorg wordt verleend door 65-plussers die niet meer werken.

Steeds minder tijd voor mantelzorg; vrouwen doen het iets meer dan mannen

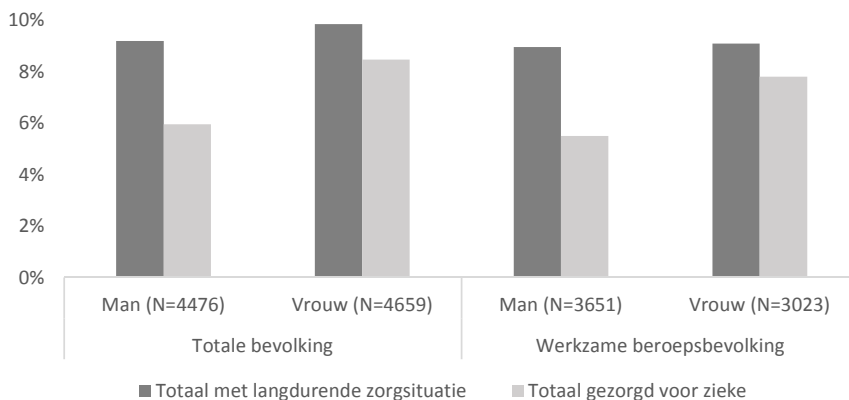
Versantvoort constateert dat vrouwen en mannen het laatste kwart van de twintigste eeuw steeds minder tijd aan mantelzorg zijn gaan besteden. In 2000 zaten de seksen ieder op ongeveer 3 uur per week (zie figuur 3). Het tijdsbestedingsonderzoek van het SCP noemt een decennium later een tijdspanne van 1 uur in de week, zowel voor vrouwen als voor mannen. De trend heeft dus doorgezet.

Vrouwen zijn iets vaker mantelzorger dan mannen (32% tegenover 28%) en ze zijn ook vaker bereid om mantelzorg te verlenen (83% tegenover 79%).³¹ Uit figuur 4, gebaseerd op cijfers van het CBS over 2011, blijkt dat vrouwen iets vaker dan mannen te maken hebben met een langdurige zorgsituatie. Dat geldt voor vrouwen in de totale én in de werkzame beroepsbevolking. Maar vooral valt het verschil tussen de seksen op in de daadwerkelijke zorgverlening: veel meer vrouwen (dan mannen) geven in zorgsituaties daadwerkelijk mantelzorg. Ze zitten niet alleen in die situatie, ze doen ook daadwerkelijk aan zorg. Bij vrouwen én mannen is er wat betreft het percentage dat daadwerkelijke zorg verleent nauwelijks verschil tussen de werkzame beroepsbevolking en de totale bevolking. Met andere woorden: het verrichten van betaalde arbeid is nauwelijks een factor van belang bij de beslissing om daadwerkelijk zorg te verlenen. Bijna 12% van de werkzame bevolking bevindt zich in een langdurige mantelzorgsituatie. In figuur 4 zijn alleen de personen die zorgen voor iemand *in hun directe huishoudkern* opgenomen (circa 8% van de werkenden).³²

31 Respectievelijk De Boer e.a. (2009) en Merens & Van den Brakel (2014), 3.

32 Expertisecentrum Informele Zorg (EIZ) (2008) vermeldt dat 14% van de werkende vrouwen en 9% van de werkende mannen mantelzorg doet; zie ook Statline: de mantelzorgcijfers van Statline die we hier presenteren gaan over situaties waarin zorg voor een ernstig ziek of hulpbehoevend familielid in de zogeheten 'huishoudkern' nodig was. Die kern bestaat uit het gehuwde of samenwonende paar, de alleenstaande of de ouder in een eenoudergezin. Deze Statlinecijfers gaan dus niet over mantelzorg buiten de huishoudkern, wat de lagere cijfers verklaart.

Figuur 4 Personen van 15-65 jaar met langdurende zorgsituatie naar arbeidspositie en daadwerkelijke zorgverlening, naar geslacht, 2011

Bron: Statline. Eigen bewerking.

Zorg voor een inwonend gehandicapt kind, een inwonende kwetsbare ouder of een partner met beperkingen is onontkoombaar; de zorgvraag wordt door de betrokkenen als zeer dwingend ervaren. Door vrouwen én mannen. Niet alleen bij intensieve mantelzorg in de huishoudkern, maar ook bij intensieve mantelzorg buitenshuis (meer dan 8 uur per week) wordt het beroep van de zorgvrager door de mantelzorgers in kwestie als verre van vrijblijvend ervaren. Intensieve mantelzorgers denken overigens vaak dat zij de enigen zijn die de zorgvrager goed kunnen verzorgen. Vrouwen ervaren een beroep op zorg eerder als dwingend dan mannen; zij voelen zich eerder verplicht en zijn eerder geneigd om daar op in te gaan.³³

33 Zie onder andere De Klerk e.a. (2014); en Van der Klein & Verleun (2014).

Zorgtaken leidend in keuze voor de arbeidsduur

Een deel van de werkenden in Nederland reduceert op dit moment de arbeidsduur om mantelzorg te kunnen verlenen.³⁴ Bij de initiële keuze van hun arbeidsduur houden met name vrouwen rekening met de mantelzorgtaken die ze hebben. Vrouwen én mannen passen *tijdelijk* hun arbeidsduur aan als zij plotseling geconfronteerd worden met een naaste die extra mantelzorg nodig heeft. Dijkgraaf en anderen stellen in 2009, dat 71% van de mantelzorgers (bij Dijkgraaf ook wel ‘informele helpers’ genoemd) jonger dan 65 jaar mantelzorg combineert met een betaalde baan.³⁵ De meeste mantelzorg gaat uit naar een ouder. Onder de mantelzorgers die de zorg combineren met betaalde arbeid is 58% vrouw.

Mantelzorg voor familieleden of geliefden is voor veel mensen, ook voor werkenden, een vanzelfsprekendheid. De aard van de relatie tussen mantelzorg en zorgvrager is vaak bepalend als het gaat om de keuze om mantelzorg te verlenen. Dat geldt voor mannen en voor vrouwen. Vrouwen blijken onder andere *vanwege* mantelzorgverplichtingen eerder voor deeltijdcontracten te kiezen (dan voor voltijd). Voor meer dan 10 procent van de vrouwen tussen de 20 en 64 jaar speelt de zorg voor ouders of een andere hulpbehoevende naaste (geen ‘gewone’ kinderen) een rol in de keuze voor deeltijdwerk.³⁶ Eén op de zes in deeltijd werkende vrouwen van boven de veertig kiest voor deeltijd omdat ‘zij belast is met de zorg voor hulpbehoevende ouders of naasten’.³⁷ Van mannen is het percentage onbekend.

Voor veel mensen is mantelzorg goed verenigbaar met betaald werk. We weten niet of dit voor voltijders even vaak opgaat als voor deeltijders. Twee derde van de werkenden vindt de mantelzorg nu niet (te) zwaar. Ongeveer een derde van de werkende mantelzorgers zegt dat de combinatie tegenvalt

34 Keuzenkamp & Dijkgraaf (2009), 75. Zij verwijzen onder andere naar:

Schellingerhout, R. (2003). ‘De mantelzorger.’, in J.M. Timmermans (red.), *Mantelzorg: Over de hulp van en aan mantelzorgers* (pp. 33-58). (SCP-publicatie; 2003/1). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Luijn, H. van, & Keuzenkamp, S. (2004). *Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur*. (SCP-onderzoeksrapport; 2004/3). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Heitmueller, A. (2007). ‘The Chicken or the Egg? Endogeneity in Labour Market Participation of Informal Carers in England’. In *Journal of Health Economics*, 26, 3, 536-559.

Henz, U. (2004). ‘The effects of informal care on paid-work participation in Great Britain: A lifecourse perspective’. In *Ageing and Society*, 24, 6, 851-880.

35 Dijkgraaf e.a. (2009), 64.

36 Cloin (2008), 72.

37 Portegijs & Cloin (2008), 11.

of te zwaar is. Dat zijn mantelzorgers die veel en langdurig hulp verlenen en mantelzorgers met een baan van 20 uur of meer in de week. Er zijn ook werkenden - met name vrouwen - die vanwege de zorg voor een gehandicapt kind op den duur helemaal stoppen met werken.³⁸

Korte termijn strategieën van mantelzorgers

Wanneer werkenden op korte termijn geconfronteerd worden met een intensieve zorgvraag in hun directe omgeving, vaak in het huishouden of de familie, nemen zij in eerste instantie meestal vrijaf. Daarnaast zijn er andere korte termijn strategieën, die mantelzorgers door elkaar heen gebruiken. Uit het onderzoek van Dijkgraaf en Keuzenkamp (SCP) blijkt dat 'aanpassing van de arbeidsduur' ook zo'n strategie is om arbeid en zorg te kunnen combineren: 7% van de door het SCP ondervraagde mantelzorgers had 'het afgelopen jaar de arbeidsduur tijdelijk aangepast' om mantelzorg te kunnen doen. Het gaat bij hen om gemiddeld 12 uur werk minder in de week, gedurende gemiddeld 5 maanden. Veel mantelzorgers reduceren de tijdsduur van hun eigen huishoudelijke taken om de informele zorg aan naasten/ouders mogelijk te maken. Dit geldt voor werkenden in allerlei werksituaties.³⁹ Volgens de SCP-onderzoekers komt vrij nemen het meeste voor en aanpassing van de arbeidsduur binnen een bestaande baan het minst. Hierbij merken zij op dat aanpassing van de arbeidsduur vooral gebruikt wordt door vrouwen (vaak met een verdienende partner) en dat dit leidt tot individueel inkomensverlies op zowel de korte als lange termijn.⁴⁰

Deeltijders reduceren vaker tijdelijk hun arbeidsduur dan voltijders. De kans dat het opnemen van mantelzorgverlof leidt tot het reduceren van de arbeidsduur is het grootst als de informele hulp de partner of een eigen kind betreft en als het om intensieve mantelzorg gaat. Dat geldt voor mannen en vrouwen, jongere en oudere mantelzorgers en hoger en lager opgeleide werknemers.⁴¹

38 Keuzenkamp & Dijkgraaf (2009).

39 Keuzenkamp & Dijkgraaf (2009), 75-89. Bijna de helft van de mantelzorgers neemt op de korte termijn verlof, ongeveer 15% maakt afspraken over flexibele werktijden, en ongeveer 5% meldt zich ziek om de informele zorg mogelijk te maken. Bij ongeveer een kwart van de mantelzorgers neemt de partner thuis taken in het huishouden en in de zorg voor kinderen over; bij ongeveer 30% helpen burens, vrienden of familie mee als onbetaalde oppas voor de kinderen.

40 Dijkgraaf e.a. (2009); Keuzenkamp & Dijkgraaf (2009).

41 Keuzenkamp & Dijkgraaf (2009), 81-85.

2.3 *Economische zelfstandigheid*

Relevant voor dit essay is dat de reductie van de arbeidsduur (structureel en tijdelijk) - vanwege mantelzorg of vanwege zorg voor kinderen, dat maakt niet uit - leidt tot een mindere mate van economische zelfstandigheid. Zowel in de literatuur over de combinatie mantelzorg-betaalde arbeid als in de literatuur over emancipatie, deeltijd en loonontwikkeling, wordt dit als een zorgelijk punt besproken, vooral in verband met vrouwen.

Reductie van de arbeidsduur: nadelig voor economische zelfstandigheid

De verdien capaciteit van vrouwen blijkt door hun massale keuze voor deeltijd beduidend minder te zijn dan die van mannen. De Emancipatiemonitor van 2014 vermeldt dat vrouwelijke werknemers in 2012 gemiddeld 33.000 euro verdienden, terwijl hun mannelijke collega's op gemiddeld 60.000 euro uitkwamen. Dit sekseverschil in arbeidsinkomen wordt voor een groot deel veroorzaakt door het gewerkte aantal uren.⁴² Het sekseverschil is het grootst bij samenwonende werknemers met minderjarige kinderen - waar vrouwen het leeuwendeel van de zorg voor de kinderen op zich nemen. Bij zeven van de tien ouderparen werken beide ouders volgens de SCP-cijfers meestal in een voltijd-deeltijd combinatie.⁴³ Het gemiddelde persoonlijk inkomen van vrouwen (22.800 euro) bedroeg in 2013 bijna 60% van dat van mannen (38.800 euro).⁴⁴

De behoefte aan economische zelfstandigheid van vrouwen is in Nederland bij de meeste mensen minder groot dan de behoefte aan een toereikend gezinsinkomen. Patronen van economische zelfstandigheid vinden in Nederland hun wortels in patronen van gezinsinkomsten. Het anderhalfverdienersmodel komt heel veel gezinnen goed uit, zowel wat betreft zorg als wat betreft inkomen. Het anderhalfverdienersmodel is in veel gevallen dus een logische keuze. Wat betreft de economische zelfstandigheid van vrouwen dienen we in ogenschouw te nemen dat die in Nederland de afgelopen decennia is gegroeid. Dit is vooral te danken aan de groei in het aantal grotere deeltijdbanen die vrouwen aannemen: meer vrouwen zijn economisch zelfstandig en vrouwen verdienen meer loon dan voorheen. Economische zelfstandigheid voor vrouwen is echter in Nederland, zolang zij in tweeverdienershuishoudens wonen, nog steeds bepaald niet het hoogste goed.

42 Merens & Van den Brakel (2014), 133, 134.

43 Merens & Van den Brakel (2014), 3.

44 Merens & Van den Brakel (2014), 128.

2.4 *Samenvattend over de uitgangssituatie*

We keken in dit hoofdstuk naar arbeidsduur en de verdeling van zorg voor kinderen en mantelzorg. We zagen dat vooral vrouwen op voorhand hun arbeidsduur aanpassen, en dat zij ook degenen zijn die de meeste zorg verlenen - aan kinderen en andere naasten. We zagen tevens dat de reductie van arbeidstijd nadelig is voor de economische zelfstandigheid van vrouwen, maar dat economische zelfstandigheid voor vrouwen in Nederland lager op het prioriteitenlijstje staat dan tijd voor zorg.

Patronen waarschijnlijk krachtiger dan de aanpassing formele arbeidsduur
Met het oog op de hierboven besproken patronen is het de vraag of het aansturen op verlenging dan wel verkorting van de formele arbeidsduur daadwerkelijk effecten zal hebben op patronen in zorg of de economische zelfstandigheid van vrouwen. Vooral deeltijders (een vijfde van de mannen en driekwart van de vrouwen) maken op voorhand keuzes op basis van de zorgbehoefte, hun loon, het gewenste huishoudinkomen maar, *last but not least*, ook op basis van hun verwachtingen van beide seksen en concrete verdelingspatronen tussen mannen en vrouwen. Hier passen bescheiden verwachtingen van degenen die de formele arbeidsduur zouden willen veranderen.

Wat betreft de onbetaalde zorg en de zorgverdeling over mannen en vrouwen: er staan inmiddels nauwelijks wetten of praktische bezwaren in de weg, maar nog steeds wel stevige tradities en culturele patronen. Opvattingen over wat vrouwen en mannen kunnen betekenen in het gezamenlijke inkomen, de opvoeding, en de zorg voor kinderen, doen er onverminderd toe. Dit geldt zowel in het geval van een verlenging als van een verkorting van de arbeidsduur. Pogingen om op welke manier dan ook de structurele werkweek te verlengen of verkorten zullen in Nederland te maken krijgen met de persistente vormgeving van individuele en culturele voorkeuren.

3 *Mogelijke consequenties van arbeidsduuraanpassing voor zorg en economische zelfstandigheid*

In dit hoofdstuk zullen we reflecteren over de mogelijke gevolgen van de aanpassing van de (formele) arbeidsduur voor:

- de man/vrouw-verdeling van arbeidsuren (paragraaf 3.1);
- de feitelijk beschikbare zorguren (paragraaf 3.2);
- de man/vrouw-verdeling van onbetaalde zorg (paragraaf 3.3);
- en de economische zelfstandigheid van vrouwen (paragraaf 3.4).

Met de ingrediënten uit de vorige hoofdstukken trachten we te voorspellen wat veranderingen in de (formele) arbeidsduur zouden kunnen betekenen voor vrouwen en mannen en voor de patronen in zorg en economische zelfstandigheid in Nederland. Het verschil tussen mensen mét en zónder intensieve zorgverplichtingen is daarbij van belang.

We gaan ervan uit dat vrouwen en mannen die nu feitelijk meer dan 8 uur in de week zorgen voor kinderen of andere hulpbehoevende naaste familieleden en vrienden intensieve zorg doen. Dat is een heel groot deel van de werkende vrouwen met kinderen (voltijd en deeltijd), en waarschijnlijk ongeveer een vijfde deel van de werkende mannen. Ook het verschil tussen deel- en voltijders is in dit reflecterende hoofdstuk van belang. Dit verschil is vooral relevant bij de beantwoording van de vraag of aanpassing van de formele arbeidsduur überhaupt veel effect zal hebben op de arbeidsuren die werknemers (man/vrouw) aannemen. Dat geldt zowel in het geval van verlenging als verkorting van de arbeidsduur.

In de volgende paragrafen besteden we steeds aandacht aan zowel de optie van verlenging van de maximale arbeidsweek, als de optie van verkorting van de maximale arbeidsweek. We vragen de lezer om steeds met ons mee te denken over een verlenging of verkorting van circa 4 uur ten opzichte van de huidige situatie. Naar de gevolgen van verlenging en verkorting van de arbeidsduur voor de man/vrouw-verdeling van zorg is erg weinig onderzoek gedaan. In beide gevallen bespreken we steeds de meest waarschijnlijke

consequenties, in samenhang met de kennis die we hebben over de wensen van verschillende groepen.

We gaan er in paragraaf 3.2, 3.3 en 3.4 van uit dat verlenging en verkorting van formele arbeidsduur daadwerkelijk effecten sorteert in de feitelijke arbeidsuren van werkenden. De vraag die in deze paragrafen centraal staat is: wat gebeurt er met de zorguren, de verdeling van zorg over mannen en vrouwen en met de economische zelfstandigheid van vrouwen als de feitelijke arbeidsuren toenemen of afnemen?

In paragraaf 3.1 bespreken we kort hoe waarschijnlijk het eigenlijk is dat aanpassing van de formele arbeidsduur een effect zal hebben op de feitelijke arbeidsuren. We zullen betogen dat de mate van het effect en de reikwijdte van de consequenties naar verwachting zullen verschillen voor voltijders enerzijds en deeltijders anderzijds.

3.1 Gevolgen van verandering in formele arbeidsduur voor aantal gewerkte uren?

Een formele aanpassing van de arbeidsduur zal niet bij iedereen evenveel invloed hebben op het aantal gemaakte arbeidsuren. Deeltijders kiezen er doorgaans bewust voor om niet voltijds te werken, maar voltijders maken veel minder vaak een bewuste keuze voor hun arbeidsduur. Dat betekent dat er van verandering in formele arbeidsduur meer effect te verwachten valt op de gewerkte uren van voltijders dan van deeltijders.

Meer effect verwacht op voltijders dan op deeltijders

Voltijders gaan naar verwachting, zeker in eerste instantie, met een aanpassing van de formele arbeidsduur mee. Als het ware automatisch. Dat geldt zowel bij verkorting als bij verlenging van de formele arbeidsduur. Bij verkorting van de formele arbeidsduur (bij wet en cao) hebben voltijders geen andere keus dan hun arbeidsduur naar beneden bij te stellen. Het maximum van de verkorting (stel 32 uur) is bindend. Bij verlenging van de formele arbeidsduur kunnen voltijders individueel hun arbeidsduur naar beneden bijstellen, maar vanwege het automatisme dat een onbewuste keuze met zich meebrengt (normeffect) zullen ze dat niet zo gauw doen, verwachten wij. Omdat voltijders minder bewust in hun keuze voor arbeidsuren zijn, vermoeden wij dat zij ook bij verlenging min of meer als vanzelf zullen meegaan in het (door de wet of per cao) vastgestelde maximum.

Voor de deeltijders geldt echter een ander verhaal. Zoals we hebben gezien, bestaat de groep deeltijders uit mannen en vrouwen die hun werkweek bewust op een aantal uren gekozen/vastgezet hebben. Zij zullen niet snel geneigd zijn daar verandering in te brengen omdat het formele maximum wordt aangepast. Wie gekozen heeft voor 24 uur betaalde arbeid in de week, zal aan die 24 uur willen vasthouden, of dat nu het equivalent van 0,6, 0,5 of 0,7 fte is. Met andere woorden: of er nu een formele werkweek van 32, 38 of 44 uur tegenover staat, de deeltijder zal in de praktijk vasthouden aan zijn of haar eigen voorkeursaantal uren.⁴⁵

Specifieke groepen, specifieke wensen

Deze inschatting van het verschillend effect op vol- en deeltijders laat niet onverlet dat er bij beide groepen uitzonderingen mogelijk zijn. Er zijn deeltijders bij wie een aanpassing van de formele arbeidsduur wel aanleiding zou zijn om het daadwerkelijk aantal te werken uren te heroverwegen. De kans om de feitelijke arbeidsduur te beïnvloeden is het grootst bij groepen op de arbeidsmarkt wiens huidige aantal gewerkte uren niet overeenkomt met hun voorkeuren. Werknemers zijn niet eenduidig in hun wensen, mannen niet en vrouwen ook niet. Specifieke groepen hebben specifieke wensen ten aanzien van arbeidsduur.

Mannen die voltijd werken maar meer voor hun kinderen willen zorgen, zouden gesteund zijn met een verkorting van de formele arbeidsduur als zij dit om uiteenlopende redenen zelf niet kunnen realiseren. In veel sectoren is het nog een vaak gehoord argument van mannelijke werknemers: 'Ik zou wel meer voor mijn kinderen willen zorgen, maar in mijn baan is het niet mogelijk om minder dan voltijd te werken.' Wanneer arbeidsduurverkorting voor voltijders van bovenaf opgelegd zou worden, zou deze groep mannen die kans met beide handen aangrijpen. Hoe groot deze groep is weten we niet.

Ook onder vrouwen zijn er groepen waarvan de gerealiseerde arbeidsduur niet overeenkomt met de gewenste arbeidsduur. In een SCP-onderzoek van Portegijs uit 2008 is aan een grote groep vrouwen gevraagd of ze uitbreiding van de arbeidsduur op prijs zouden stellen. Vrouwen met een grotere deeltijdbaan (20-35 uur) en vrouwen die voltijds werken bleken juist graag een kortere arbeidsduur te willen (gemotiveerd door een behoefte aan vrije tijd, meer zorgtijd, minder arbeidstijd of meer tijd voor opleidingsmogelijkheden). Vrouwen met een kleine deeltijdbaan van tussen de 1 en 19 uur wilden graag 2 uur in de week méér werken. Ook voor deze vrouwen met een

45 We zullen binnen het bestek van dit essay niet uitgebreid bespreken hoe gezinnen als combinatie van individuele gezinsleden feitelijk zullen reageren op een aanpassing van de formele arbeidsduur.

deeltijdbaan én specifieke wensen zou aanpassing van de formele arbeidsduur dus een steuntje in de rug kunnen zijn om hun individuele ideale arbeidsduur te kunnen verwezenlijken. Ook bij deze uitzonderingen die eventueel wel naar een iets andere arbeidsduur zouden willen overstappen blijft een algemene belangrijke voorwaarde gelden: bij uitbreiding van het aantal arbeidsuren van vrouwen moet de afstemming tussen werk en privéleven mogelijk blijven, - zo geven de betrokkenen expliciet aan.

Samenvattend zal een verkorting of verlenging van de formele arbeidsduur voor voltijders hoogstwaarschijnlijk het meeste effect sorteren in de feitelijke arbeidsuren (bij verkorting nog meer dan bij verlenging). Voor deeltijders zijn, uitzonderingen daargelaten, aanpassingen in de formele arbeidsduur veel minder relevant voor de feitelijke arbeidsurenkeuze.

3.2 *Effect van een langere of kortere arbeidsduur op zorguren*

We hebben in hoofdstuk 2 kunnen zien dat vooral vrouwen hun arbeidsduur aanpassen aan de benodigde zorgtijd. De vraag die in deze paragraaf aan de orde is, is welke betekenis een aanpassing van de arbeidsduur (met bijvoorbeeld vier uur meer of vier uur minder in de week) zal hebben voor de reeds gemaakte keuzes van de werkzame bevolking voor uren besteed aan zorg. We bespreken in de volgende paragraaf de consequenties voor de in hoofdstuk 2 besproken uitgangssituatie. We gaan eerst in op de mogelijke consequenties bij een langere arbeidsduur en daarna op de mogelijke gevolgen bij een kortere arbeidsduur.

Verlenging: geen consequenties voor zorguren

Mannen en vrouwen die aan intensieve zorg doen - of dat nu thuis is voor gewone kinderen, een inwonende gehandicapte, een kwetsbare ouder of een partner met beperkingen, of buitenshuis - willen hun werktijd nog wel eens aanpassen aan de benodigde zorgtijd. Andersom gebeurt dat echter zelden: de verantwoordelijkheid voor de zorg wordt als zo vanzelfsprekend ervaren, dat het aantal uren dat daarin geïnvesteerd wordt bijna al bij voorbaat vaststaat. Werkende zorgers en mantelzorgers zullen dus niet beknibbelen op de zorguren bij een langere arbeidsduur, zo is onze verwachting.

Zij zullen allerlei strategieën toepassen om de informele zorg te kunnen blijven verlenen: bij een langere arbeidsduur zullen ze meer vrijaf proberen te nemen (betaald en onbetaald), meer van mantelzorgverlof gebruikmaken,

en hun heil zoeken in minder huishoudtijd en minder vrije tijd voor zichzelf. Daarbij is het niet ondenkbaar dat een deel overbelast zal raken, maar minder zorguren maken is ondenkbaar.

De mannen die voltijd werken (ongeveer driekwart van de werkende mannen) combineren hun baan in de regel niet vaak met intensieve, reguliere zorg voor kinderen, maar soms wel met de zorg voor een kwetsbare partner. Ook zij zullen echter, eenmaal geconfronteerd met een intensieve zorgtaak die ze als vanzelfsprekend ervaren, hun 'verplichte' zorguren willen blijven vervullen. Langere arbeidsduur of niet.

Voor niet-intensieve zorgers (minder dan 8 uur in de week) zijn de consequenties van een langere arbeidsduur naar verwachting hetzelfde. Onder hen zijn werkende vaders, kinderloze dertigers, alleenstaande veertigers met vitale ouders, en vijftigers en zestigers van wie de kinderen het huis uit zijn. Zij combineren vaak niet-intensieve zorg met betaalde arbeid. Wij verwachten dat zij in elk geval tot die twee derde van de mantelzorgers behoren die de combinatie van zorg en arbeid niet zwaar vinden. Als zij hun zorgtaak als onontkoombaar of prettig ervaren, zullen zij deze niet-intensieve zorg bij een langere arbeidsduur waarschijnlijk ook gewoon blijven doen. Mensen die de niet-intensieve zorg als leuk bestede *quality time* of als niet zo leuke verplichting hebben ingebouwd in hun leven, zullen naar alle waarschijnlijkheid ook evenveel uren in de week blijven zorgen bij meer gewerkte uren.

Alleen degenen die de niet-intensieve zorg beschouwen als een noodzakelijk kwaad waar ze liever vanaf willen, zullen het excuus gebruiken van de baas die roept, en na dat excuus zoeken naar anderen die de zorg (aan kinderen of naasten) kunnen verlenen. Anderen zoals hun partner, de opa's en oma's die met pensioen zijn, hun broers of zussen, de burens, of formele ondersteuningsvoorzieningen. Wij denken dat deze groep niet zo heel groot zal zijn, maar we weten niet precies hoe groot.

Kortom, als de werknemer intensieve zorg verleent en/of de zorgtaak als prettig of dwingend ervaart, dan zal een langere arbeidsduur geen invloed hebben op de tijd besteed aan zorg (kinderzorg en/of mantelzorg). Versantvoort voegt hier vanuit zorg voor kinderen en het sekseperspectief overigens nog een interessante mededeling aan toe: zij vermoedt dat de consequenties van arbeidsduurverlenging asymmetrisch verdeeld zijn over de seksen. Binnen heteroseksuele gezinnen reageren vrouwen wel met een uitbreiding van hun zorguren als hun man meer gaat werken, maar reageren mannen niet met een uitbreiding van hun zorguren als hun vrouw meer gaat werken. We komen hier later nog op terug in paragraaf 3.3.

Wel consequenties voor de kans op overbelasting bij taakcombineerders

Wij verwachten dat een langere arbeidsduur wel enige consequenties zal hebben voor het gevoel van overbelasting bij de zogeheten sandwichgeneratie, waarvan de omvang wat ons betreft in de Nederlandse literatuur te klein wordt geschat. De groep die schuilgaat achter de naam ‘sandwichgeneratie’ is volgens Dijkgraaf en anderen in een rapport van het SCP relatief klein: zij noemen het percentage van 5% van alle werkende mantelzorgers.⁴⁶ Het SCP hanteert voor deze categorie in het gepresenteerde cijfermateriaal echter een strenge definitie: het gaat alleen om de groep (tussen de 18 en 65 jaar) die de zorg voor kinderen *onder de vier jaar* combineert met *intensieve* mantelzorg voor een ouder én een *grote* baan (van 28 uur of meer).⁴⁷

Het is aannemelijk dat overbelasting ten gevolge van de combinatie van zorg voor kinderen met mantelzorg en betaalde arbeid vaker voorkomt dan deze definiëring doet vermoeden. Ook mannen en vrouwen met oudere kinderen, kleinere banen en al dan niet intensieve mantelzorgverplichtingen ervaren een tijttekort en klagen over het spitsuur in het leven. Een toename van de arbeidsduur zet in anderhalfverdienende gezinnen met kinderen en mantelzorgverplichtingen de combinatievaardigheden op scherp.

Vooral de voltijdwerkende vader zal nog meer moeten kiezen tussen zorgactiviteiten die hen lief zijn: coachen bij het voetbalteam van de kinderen of het bezoek aan zijn oude moeder. Beide activiteiten zijn hem even lief en hij wil ze ook wel spreiden over de dagen in het weekend, maar soms verzucht hij hartgrondig: “Wanneer mag ik nou een keer *uitrusten*? Wanneer heb *ik* nu een keer vrije tijd?” Zoals Kim Putters in een presentatie voor het Kennisplatform Werk en Inkomen al aangaf, wordt de combinatie werk en zorg één van de grote vraagstukken van de komende tijd in Nederland: ‘Werken & (mantel)zorgen kent grenzen’.⁴⁸ En die grenzen hebben te maken met een verminderde belastbaarheid door grotere drukte in het leven.

Niet voor niets komen woorden als ‘spagaat’, ‘(drie)dubbelbelast’, ‘*time crunch*’, ‘*time pressure*’ en ‘*time squeeze*’ het afgelopen decennium steeds vaker voor in de academische en populaire literatuur. Moderne gezinnen hebben volgens Versantvoort - meer dan oudere cohorten - te kampen gekregen met ‘tijdsconcurrentie’.⁴⁹ De sandwichgeneratie heeft daar het meeste last van.

46 Dijkgraaf e.a. (2009), 71, 72.

47 Dijkgraaf e.a. (2009), 66.

48 Putters (2014).

49 Versantvoort (2010).

Verkorting: waarschijnlijk iets meer zorgminuten per dag beschikbaar

Ten aanzien van de consequenties van verkorting van de arbeidsduur is er één auteur die juist daar onderzoek naar heeft gedaan: Maroesjka Versantvoort. In een artikel in het Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken vraagt Versantvoort zich af of betaalde arbeid en zorg voor kinderen in Nederland concurrerend zijn of complementair. Zij onderzoekt ‘de aannemelijkheid van het idee dat een reductie van arbeidstijd leidt tot een verhoging van zorgtijd’, voor mannen en voor vrouwen.⁵⁰

Versantvoort onderzocht hoe verkorting van de arbeidstijd in verband staat met zorgtijd voor kinderen. Ze betreft de consequenties voor mantelzorg of huishouden niet in haar onderzoeksvraag, maar haar bevindingen mogen hier zeker niet ontbreken. Versantvoort heeft haar analyse van de ontwikkeling in tijdbesteding gespecificeerd naar mannen en vrouwen en naar opleiding, maar niet naar voltijders en deeltijders.

Aanleiding voor Versantvoort was de internationale constatering dat een reductie van arbeidstijd meer zorgtijd oplevert; Nederland blijkt geen uitzondering op deze regel. Voor mannen en vrouwen levert het verkorten van de arbeidstijd volgens Versantvoort een gering aantal gepraktiseerde extra zorgminuten per dag op, die de kinderen ten goede komen.⁵¹ We moeten het effect dus niet overdrijven, maar het is er wel. Voor vrouwen levert verkorting van de arbeidstijd in de praktijk meer extra zorgminuten op dan voor mannen. We kunnen dus constateren dat een kortere arbeidsduur over het algemeen iets meer bruikbare zorgtijd op zal leveren. De verdeling van die extra zorgtijd zal echter traditioneel plaatsvinden over de seksen: mannen gaan bij een verkorting van de arbeidsduur minder extra zorgminuten doen dan vrouwen.

Verkorting sluit aan bij zorgwensen: iets meer lucht bij taakcombineerders

Een kortere arbeidsduur zou aansluiten bij de wensen van voltijdwerkende mannen en vrouwen die meer tijd voor hun kinderen willen hebben (zoals in paragraaf 3.1 besproken), maar dat om uiteenlopende redenen niet hebben kunnen realiseren. Ook voor degenen die zich gesandwiched voelen en meer tijd voor de combinatie van kinderzorg, mantelzorg en vrijwilligerswerk nodig hebben, zou verkorting iets kunnen betekenen.⁵² Gezien het beperkte aantal zorgminuten dat arbeidstijdverkorting volgens Versantvoort oplevert, moeten

50 Versantvoort (2010).

51 Ibidem.

52 Bij deze argumentatie laten we mogelijke effecten op het inkomensniveau, die in de keuze voor het aantal gewerkte uren meespelen, buiten beschouwing.

we er niet te veel van verwachten in het kader van preventie van overbelasting. Misschien biedt een kortere arbeidsduur wat lucht in de beleving van de taakcombineerders.

3.3 *Effect van een langere of kortere arbeidsduur op de zorgverdeling m/v*

Rest ons nog de vraag of een gewijzigde arbeidsduur iets kan betekenen voor de *zorgverdeling* tussen mannen en vrouwen. Voor de verdeling van de zorg voor kinderen en het huishouden die, zoals in het voorgaande is gebleken, tamelijk ongelijk is; en voor de verdeling van mantelzorg en vrijwilligerswerk. SCP-onderzoekers hebben de afgelopen jaren meer dan eens betoogd dat ontwikkelingen in de zorgverdeling over mannen en vrouwen stagneert, en dat deze verdeling nauwelijks in beweging te krijgen is. Vrouwen doen het leeuwendeel van de zorgtaken, zeker thuis; , mannen doen een aanzienlijk kleiner deel, de uitzonderingen daargelaten. Wat zouden wijzigingen in de arbeidsduur voor effect kunnen hebben op deze patronen? Vooropgesteld dat de patronen zeer waarschijnlijk krachtiger zijn dan welke verschuiving in de arbeidsduur dan ook, gaan we hieronder in op de mogelijke consequenties van een langere en een kortere arbeidsduur.

Verlenging: het aloude kostwinnersmodel versterkt

Een langere arbeidsduur zal naar onze verwachting het patroon van anderhalfverdienende gezinnen versterken: het patroon waarin de man veel werkt en de vrouw veel zorgt. De meestal voltijds werkende mannen gaan langer werken; de meestal deeltijdwerkende vrouwen houden hun gekozen arbeidstijd en blijven evenveel zorgen of gaan zelfs meer zorgen. Zoals Versantvoort heeft laten zien, passen zorgende vrouwen zich immers aan aan de arbeidsduur van hun man, maar doen zorgende mannen dat andersom niet of veel minder. Mannen blijken in de praktijk hun zorgduur niet af te stemmen op de arbeidsduur van hun echtgenotes/partners. In deeltijd werkende mannen die echtgenoot zijn van een voltijdwerkende vrouw zullen dus niet meer zorgtijd reserveren als hun vrouw meer uren gaat werken.

In het naoorlogse Nederland is de formele arbeidsduur langzaam gedaald; tot in de jaren zestig hebben we een 48-urige werkweek gehad. Dat was tevens de tijd waarin het mannelijk kostwinnermodel hoogtij vierde. Arbeidsduurverlenging zal in elk geval niet leiden tot een gelijkere verdeling van zorg over de seksen. Als mannen en vrouwen meer uren in de week gaan werken, is het niet waarschijnlijk dat mannen meer gaan zorgen (de

investering in mantelzorg en zorg voor huishouden en kinderen is voor mannen niet aan werkuren gerelateerd). Qua zorgverdeling over werkenden en niet-werkenden, en over mannen en vrouwen, zal een arbeidsduurverlenging de status quo bevestigen en ons misschien zelfs terug in de tijd brengen, met dien verstande dat vrouwen naast hun licht uitbreidende zorguren ook nog betaald werken.

Verkorting: gelijk blijvende man/vrouw-verdeling van zorg

Bij een kortere arbeidsduur zien we de verdeling van zorg over de seksen ook niet substantieel veranderen. Zelfs Versantvoort, die in vergelijking met Van den Brakel en Merens zeer optimistisch is over de mogelijke uitbreiding van zorgtijd van mannen, ziet een ongelijk effect van verkorting van de arbeidstijd: bij mannen worden er minder zorgminuten gewonnen dan bij vrouwen. Het effect van arbeidstijdverkorting op de zorgminuten van mannen en vrouwen is dus asymmetrisch en houdt de bestaande man/vrouw-verhoudingen in de zorg voor kinderen in elk geval in stand. De verdeling van zorg tussen de seksen blijft zeer waarschijnlijk gelijk bij een kortere arbeidsduur. Nog steeds zullen in de statistieken over de Nederlandse bevolking (zie de Emancipatiemonitor) mannen in gezinnen waarschijnlijk 1 uur lopen tegen 2,5 uur door de vrouwen.

Behalve natuurlijk - in het zeer onwaarschijnlijke geval - dat voltijdswerkende mannen deze verkorting van de formele arbeidstijd massaal zullen aangrijpen om thuis meer zorguren te maken. Dan zal hun aandeel in de zorguren stijgen en kan de Emancipatiemonitor van 2030 misschien wel het begin van een gelijkere m/v-verdeling van zorg melden. Hoe meer mannen dat zullen doen, hoe groter het effect van arbeidsduurverkorting kan zijn. Versantvoort zal over de mogelijke groei van zorgtijd van mannen als geheel optimistischer zijn dan Merens en Van den Brakel, die in de m/v-verdeling van zorg op basis van de laatste jaren geen enkel veranderingspotentieel zien.

3.4 Effect van een langere of kortere arbeidsduur op de economische zelfstandigheid van vrouwen

Van den Brakel en anderen laten in de Emancipatiemonitor van 2014 zien, dat in het laatste decennium het aandeel economisch zelfstandigen onder vrouwen is toegenomen van 45% naar 53%.⁵³ Dat komt door de toegenomen arbeidsdeelname van vrouwen (meer vrouwen participeren en meer vrouwen

53 Merens & Van den Brakel (2014), 141.

werken in grotere banen). Méér uren werken is dus in principe goed voor de economische zelfstandigheid van vrouwen; de reductie van arbeidstijd (minder uren werken) is in principe nadelig voor het inkomen en de economische zelfstandigheid. Wat gebeurt er bij langere of kortere arbeidsduur met de mate van economische zelfstandigheid en de percentages van economisch zelfstandige vrouwen?

Arbeidsduuraanpassing: geen effect op percentages economisch zelfstandige vrouwen

Aanpassing van de formele arbeidsduur zal waarschijnlijk niet zoveel betekenen voor het percentage vrouwen dat in Nederland als economisch zelfstandig wordt beschouwd. Aanpassing heeft, zoals we eerder hebben betoogd, vooral effect op voltijders en die zijn al economisch zelfstandig - volgens de beleidsdefinitie van 70% van het minimumloon - op het moment dat men de aanpassing doorvoert. Een kwart van de vrouwen werkt voltijd, het gros van de vrouwen werkt in deeltijd en zal naar alle waarschijnlijkheid vasthouden aan het al eerder gekozen aantal uren.⁵⁴ De percentages economisch zelfstandige vrouwen zullen dus niet groeien of dalen bij verlenging of verkorting van de formele arbeidsduur. Zij volgen de ontwikkelingen in de feitelijke arbeidsduur van vrouwen (meer grotere deeltijdbanen en voltijdbanen of niet).

Bij gelijkblijvend uurloon consequenties voor mate van economische zelfstandigheid

De mate waarin vrouwen economisch zelfstandig zijn, in de zin van dat zij zelfstandig een gezin of zichzelf kunnen onderhouden, zou wel beïnvloed kunnen worden door verlenging of verkorting van de maximale arbeidsduur, maar dan alleen bij een gelijkblijvend uurloon. De consequenties zijn afhankelijk van hoeveel uur de vrouwen meer/minder gaan werken én van de salaris-categorie waarin zij zich bevinden. Vier uur in de week meer werken (arbeidsduurverlenging) in een laagbetaalde baan, levert minder extra loon op (en dus minder economische zelfstandigheid) dan vier uur meer werken in een goed betaalde baan. Blijft het uurloon gelijk, dan zullen vrouwen en mannen in voltijd bij minder uren werk (verkorting) minder verdienen. Bij meer uren werk (verlenging) zullen mannen en vrouwen voltijders meer verdienen en zullen ze dus economisch zelfstandiger zijn. Naar verwachting zullen mannen als groep meer profiteren c.q. verliezen bij arbeidsduurverlenging respectievelijk -verkorting; zij werken over het algemeen in beter betaalde banen.

54 Van den Brakel e.a. (2014).

4 *Conclusie: sterke patronen in verdeling van arbeid en zorg blijven overeind bij verandering in arbeidsduur*

In dit essay stonden drie vragen centraal:

- Wat zijn mogelijke consequenties van het verlengen dan wel verkorten van de (formele) arbeidsduur voor de man/vrouw-verdeling van zorgtaken?
- In hoeverre zijn (uren voor) arbeid en zorg communicerende vaten? Oftewel, als mensen minder uren gaan werken, is het dan waarschijnlijk dat zij meer tijd zullen besteden aan zorg voor kinderen, mantelzorg of vrijwilligerswerk? Verschillen de hypothesen over (de deelname en arbeidsduur van) mannen en vrouwen in dezen? En zo ja, waarom?
- Wat zijn de mogelijke consequenties van het verlengen dan wel verkorten van de (formele) arbeidsduur voor de economische zelfstandigheid van vrouwen?

Het antwoord op de laatste vraag blijkt eenvoudiger te formuleren dan het antwoord op de eerste twee vragen. Voor de percentages en het aantal economisch zelfstandige vrouwen in Nederland is een aanpassing van de formele arbeidsduur van vrij weinig betekenis. Aanpassingen van de arbeidsduur zullen in Nederland vooral effect sorteren op voltijders, en die zijn al economisch zelfstandig volgens de definitie van het beleid: economisch zelfstandig is iedereen met inkomsten vanaf 70% van het minimumloon.

Voor de mate waarin vrouwen zelfstandig een gezin kunnen onderhouden (afhankelijk van de hoogte van hun loon), heeft verkorten of verlengen van de arbeidsduur waarschijnlijk wel consequenties. Maar dit geldt alleen bij een gelijkblijvend uurloon en niet bij een gelijkblijvend jaarloon.

De beantwoording van de eerste twee vragen ligt ingewikkelder. In dit essay hebben we eerst de Ausgangssituation met betrekking tot de man/vrouw-verdeling van zorgtaken in kaart gebracht. Zorg voor huishouden en kinderen wordt in Nederland vooral door vrouwen gedaan; vrouwen die vanwege die zorg vaak voor een deeltijdbaan kiezen. Mantelzorg wordt in Nederland door vrouwen

en mannen gedaan, ook door werkende mannen en vrouwen: circa 12% van de werkzame beroepsbevolking doet aan mantelzorg. Aanpassing van van de formele arbeidsduur heeft op deze verschillende soorten zorg een andere impact.

Mantelzorg is zo vanzelfsprekend voor de betrokken werknemers, dat het effect van een verkorting dan wel verlenging van de (formele) arbeidsduur op het aantal bestede mantelzorguren naar onze verwachting verwaarloosbaar zal zijn. Niemand bekibbelt op mantelzorg. Wel verwachten wij effect van een verkorting c.q. verlenging op het gevoel van overbelasting bij taakcombineerders.

Arbeid en intensieve zorg (meer dan 8 uur per week, voor een kind of een hulpbehoevende naaste) vormen voor deeltijders (meest vrouwen) *alleen op voorhand* communicerende vaten. Daarmee bedoelen we dat deeltijders op voorhand kiezen voor deeltijd omdat zij arbeid met die zorg moeten of willen kunnen combineren. Als de keuze voor een eigen, individuele arbeidsduur eenmaal gemaakt is, is aanpassing van de formele arbeidsduur de spreekwoordelijke mug ten opzichte van de olifant die zorgpatronen heet. Arbeid en zorg zijn dan geen communicerende vaten.

Het verkorten van de (formele) arbeidsduur leidt niet zonder meer tot een toename in zorgtijd. Om effect te sorteren, moet de aanpassing in de arbeidsduur aansluiten bij de zorg- en verdienpatronen die mensen (man/vrouw) met betaalde arbeid toch al zouden willen volgen. Door de arbeidsduur van de meest werkende te verkorten (meestal de man), wordt de verdeling van onbetaalde zorg over de seksen niet automatisch evenwichtiger. Ook een arbeidsduurverlenging heeft geen een-op-eenrelatie met de zorgtijd.

Het is naïef om te denken dat aanpassing van de maximale arbeidsduur per se invloed zou hebben op de man/vrouw-verdeling van onbetaalde zorg. We hebben in dit essay gezien dat daarin ook andere factoren meespelen, die meestal zelfs doorslaggevend zijn. Naast verwachtingen van vrouwen en mannen, de feitelijk gekozen arbeidsduur en de verkregen balans tussen inkomen en zorg, zijn culturele patronen, individuele afwegingen tussen inkomen en niet-werktijd, en *de facto* zorgverplichtingen vaak doorslaggeven-der dan bepalingen rond arbeidsduur.

Onze hypothesen over de gevolgen van aanpassing van arbeidsduur en de feitelijke verdeling van zorg verschillen voor mannen en vrouwen. In de individuele context hebben vrouwen in Nederland lange tijd hun arbeidstijden aangepast (naar deeltijd) vanwege de zorgvraag in hun gezinnen, en dat zullen

zij naar verwachting waar mogelijk blijven doen. Een kleine groep mannen doet dat steeds meer en zal daar niet mee ophouden vanwege formele arbeidsduuraanpassing. Een verlenging of verkorting van de formele arbeidsduur zal weinig effect hebben op vrouwen en mannen die hun werktijd op voorhand al aangepast hebben.

Grosso modo zijn in Nederland zowel vrouwen als mannen tevreden over de verdeling van arbeid, zorg en inkomen. Zowel qua informele, onbetaalde zorg als qua verdienen sluit het anderhalfverdienersmodel aan bij de behoeften: zeven van de tien ouderparen kiezen voor een voltijd/deeltijd-combinatie, met een voltijd werkende man en een deeltijd werkende vrouw. Dat werken in deeltijd nadelig blijft voor carrière, loon en de economische zelfstandigheid van vrouwen, doet niets aan de preferenties af. Het aantal vrouwen dat van een deeltijdloon economisch zelfstandig kan leven is fiftyfifty, maar dat blijkt al jaren geen bezwaar voor de betrokkenen in kwestie. Het anderhalfverdienersmodel is in Nederland niet alleen bij gezinnen met jonge kinderen populair. Het lijkt persistent, hoe de wereld er omheen ook verandert.

Over het algemeen kunnen we zeggen dat het tempo waarin vrouwen in Nederland betaald werk zijn gaan doen veel hoger is dan het tempo waarin mannen zijn gaan deelnemen aan onbetaalde zorg. De verdeling van zorg over de seksen heeft nog minder veranderingspotentieel: er is ‘weinig beweging te krijgen in de m/v-verdeling van zorg’, zo constateren de deskundigen.⁵⁵ En het is een illusie om te veronderstellen dat een arbeidsduuraanpassing daar significante verandering in kan brengen.

Aanpassing van de formele arbeidsduur heeft slechts zeer beperkt consequenties voor de feitelijke arbeidsduur van mannen en vrouwen. Hoewel aanpassingen van de formele arbeidsduur vooral effect zullen sorteren op voltijders, meest mannen, zal er met deze aanpassingen - of het nu om verlenging of verkorting gaat - geen verandering in de zorguren van mannen bewerkstelligd worden en ook niet in hun aandeel in de onbetaalde zorg ten opzichte van vrouwen.

Plannen om de arbeidsduur te verlengen of te verkorten zullen op degenen die gekozen hebben voor deeltijdarbeid - inmiddels ook een vijfde deel van de mannen in Nederland - weinig invloed hebben, zo is onze verwachting. Zij zullen willen vasthouden aan het op voorhand gekozen aantal uren.

55 Van der Sman e.a. (2014), 88.

De beste kansen voor meer betrokkenheid van mannen bij de zorgtaken thuis biedt de arbeidsduur*verkorting*. Die zal op voltijders een bindend effect hebben en heeft volgens Versantvoort een klein aantal extra zorgminuten voor kinderen tot gevolg, voor zowel vrouwen als mannen. Bij verkorting krijgen mannen die meer zorg willen doen, maar het individueel niet geregeld krijgen bij hun werkgever, een steun in de rug. Deeltijders (v/m) kunnen in dit scenario desgewenst hun arbeidstijd in fte's naar boven aanpassen.

De ontwikkeling in de cijfers van de afgelopen vier decennia heeft laten zien dat uitbreiding van de arbeidsduur de mate van economische zelfstandigheid van vrouwen bevordert. Ook is gebleken dat mannen die meer willen zorgen, vaak minder (willen) gaan werken. We kunnen alleen niet zeggen dat het ook andersom werkt: in de 7x24 uur die Nederlanders in de week te besteden hebben, zijn regels rond arbeidsduur betrekkelijk onbelangrijk. Andere arbeidstijden leveren niet per definitie andere zorg op.

Geraadpleegde literatuur

Arts, K. & Riele, S. ter (2011), *Vrijwilligerswerk onder werkenden en niet werkenden*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Sociaaleconomische trends, 2e kwartaal 2011.

Boer, A. de, Broese van Groenou, M., & Timmermans, J. (red.). (2009). *Mantelzorg: Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Boer, A. de & Klerk, M. de. (2013). *Informele zorg in Nederland: Een literatuurstudie naar mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Brakel, M. van den, Portegijs, W., Merens, A., & Sman, F. van der (2014). Inkomen. In A. Merens (scp), & M. van den Brakel (cbs) (red.), *Emancipatiemonitor 2014* (pp. 127- 150). Den Haag: SCP, Sociaal en cultureel Planbureau.

Cloïn, M. (2008). Drijfveren voor deeltijdwerk: Wat vrouwen willen en wensen. In W. Portegijs, M. Cloïn, S. Keuzenkamp, A. Merens, & E. Steenvoorden, *Verdeelde tijd: Waarom vrouwen in deeltijd werken* (pp. 63-83). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M. (2010). *Het werken waard: Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M. (red.) Broek, A. van den, Dool, R. van den, Haan, J. de, Hart, J. de, & Houwelingen, P. van (2013). *Met het oog op de tijd: Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloïn, M. (2013). De verdeling en combinatie van verplichtingen. In M. Cloïn (red.) et al., *Met het oog op de tijd: Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (pp. 57-80). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cloin, M., Kamphuis, C., Schols, M., Tiessen-Raaphorst, A., & Verbeek, D. (2011). *Nederland in een dag: Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau

Dijkgraaf, M. A. H., Boer, A. de, & Keuzenkamp, S. (2009). Mantelzorg en participatie in betaald werk en vrijwilligerswerk. In A. de Boer et al., *Mantelzorg: Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (pp. 63-74). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Duyvendak, J. W., & Stavenuiter, M. M. J. (red.). (2004). *Working fathers, caring men: Reconciliation of working life and family life*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Eijl, C. van (1997). *Maandag tolereren we niets meer: Vrouwen, arbeid en vakbeweging 1945-1990*. Amsterdam: Stichting FNV-Pers.

Expertisecentrum Informele Zorg, [2008] *Mantelzorg en arbeid. Facts en trends*. Utrecht: EIZ. <https://www.versawelzijn.nl/html/document.php?ID=99>

Houwelingen, P. van, & Hart, J. de (2013). Maatschappelijke participatie: Voor en met elkaar. In M. Cloin (red.), A. van den Broek, R. van den, Dool, J. de, Haan, J. de, Hart, P. van Houwelingen, *Met het oog op de tijd: Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (pp. 116-139). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S. & Dijkgraaf, M. (2009). Participatie: Strategieën van werkende mantelzorgers. In A. de Boer, M. Broese van Groenou, & J. Timmermans (red.), *Mantelzorg: Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (pp. 74-96). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S., Hooghiemstra, E., Breedveld, K. & Merens, A. (2000), *De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau. Met medewerking van N. Mertens.

Keuzenkamp, S., & Steenvoorden, E. (2008). Arbeidsdeelname en arbeidsduur internationaal vergeleken. In W. Portegijs & S. Keuzenkamp (red.), *Nederland deeltijdland: Vrouwen en deeltijdwerk* (pp. 46-64). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Klein, M. van der & S. Wieringa (red.)(2006). *Alles kon anders: Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005*. Amsterdam: Aksant.

- Klein, M. van der, & Verleun, A. (2014). *Logeer- en oppasmogelijkheden voor mantelzorgsystemen in de regio Flevoland: vraag en aanbod in het kader van de nieuwe Wmo: Notitie voor Almere, Dronten, Lelystad, Noordoostpolder en Urk in het kader van wmotogo.nl*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Klein, M. van der (1998). *Kranig en dwars: De vrouwenbond NVV/FNV 1948-1998*. Amsterdam : Stichting beheer IISG.
- Klerk, M. de, Boer, A. H. de, Kooiker, S. E., Plaisier, I., & Schyns, P. (2014). *Hulp geboden: Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Loo, V. van der (2005). *De vrouw beslist: De tweede feministische golf in Nederland*. Wormer: uitgeverij Inmerc bv i.s.m. het IIAV.
- Merens, A., & Brakel, M. van den (2014). *Emancipatiemonitor 2014*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau, Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Plantenga, J.(1993), Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-) Duitsland. Amsterdam: SUA.
- Portegijs, W., & Keuzenkamp, S. (red.). (2008). *Nederland Deeltijdland: Vrouwen en deeltijdwerk*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W., Cloin, M., Keuzenkamp, S., Merens, A. & Steenvoorden, E. (2008). *Verdeelde tijd: Waarom vrouwen in deeltijd werken*. (SCP-publicatie; 2008/24). Den Haag: SCP.
- Putters, K. (2013). Voorwoord. In M. Cloin et al. (red.), *Met het oog op de tijd: Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (p. 9). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Putters, K. (2014). Rijkgeschakeerd. Decentralisaties en participatie: Trends, relaties en gevolgen. [PowerPoint, 7 november 2014]. Geraadpleegd op 21 januari 2015, van <http://www.middelgrotegemeenten.nl/Mijn+PMG/Ledenbijeenvoer>
- Ribberink, A. (1998). *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters: Een geschiedenis van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM), 1968-1973*. Hilversum: Verloren.
- Ribberink, A. (2006). Man Vrouw Maatschappij in actie: Een politieke organisatie in de tweeslachtige late jaren zestig.' In M. van der Klein & S. Wieringa (red.). *Alles kon anders: Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (pp. 71-86). Amsterdam: Aksant.

Sman, F. van der, Korvorst, M., Cloïn, M., Merens, A., & met medewerking van Driessen, M. van (2014). De combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken. In A. Merens & M. van den Brakel, *Emancipatiemonitor 2014* (pp. 86-109). Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Smit, J., Wildt, J. de, & Harberts, M. (Samenstelling). (1984). *Er is een land waar vrouwen willen wonen: Teksten 1967-1981*. Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.

Timmermans, J.M. (red.) (2003), *Mantelzorg: Over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Versantvoort, M. (2010). Betaalde arbeid en zorg voor kinderen: Concurrent of complementair? *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken* 26 (1), 27-38.

Yerkes, M. (2000). *What women want: Individual preferences, heterogeneous patterns? Women's labour market participation patterns in comparative welfare state perspective* (Proefschrift UvA) Amsterdam: AISSR, Amsterdam Institute for Social Science Research.

Geraadpleegde webistes:

CBS Statline: <http://statline.cbs.nl/Statweb/>

OECD. (2014). LMF1.6: Gender differences in employment participation [last updated 2014, 1 april] Geraadpleegd op 5 januari 2015 van http://www.oecd.org/els/soc/LMF1_6_Gender_differences_in_employment_participation_1May2014.pdf

OECD. (2012). *Closing the Gender Gap: Act Now*, OECD Publishing. Geraadpleegd op 22 januari 2015 van <http://www.oecd.org/gender/closingthe-gap.htm>

OECD. (2013). *How's life? at a glance*. In *How's Life? 2013: Measuring Well-being*, OECD Publishing

Geraadpleegd op 22 januari 2015 van <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/netherlands/>

OECD. (2012). *Gender Equality in education, employment and entrepreneurship: Final Report to the MCM 2012*. (C/MIN(2012)5). Geraadpleegd op 22 januari 2015 van <http://www.oecd.org/social/family/50423364.pdf>

Colofon

Opdrachtgever
Auteurs

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Dr. M. van der Klein

Drs. M. de Gruijter

Omslag
Uitgave

Ontwerppartners, Breda

Verwey-Jonker Instituut

Kromme Nieuwegracht 6

3512 HG Utrecht

T (030) 230 07 99

E secr@verwey-jonker.nl

I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-669-2

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2013. Eerste druk.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Wat gebeurt er met de verdeling van arbeid en zorg als we de voltijd werkweek in Nederland zouden verkorten of verlengen? Als mensen minder uren gaan werken, besteden zij dan meer tijd aan zorg voor kinderen, mantelzorg en vrijwilligerswerk? In dit essay reflecteren de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut op deze vragen, op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

